

УДК 340.12: 342.726

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Юськів Н.В., к. ю. н., асистент
кафедри адміністративного та інформаційного права
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена співвідношенню правового та соціального статусу неповнолітнього. Виокремлено характерні риси неповнолітніх, як специфічної соціальної групи. Зроблено висновок про те, що соціальний статус неповнолітнього є «фундаментом» для формування правового статусу, визначена необхідність гарантування прав та свобод неповнолітнього з боку держави.

Ключові слова: неповнолітні, правовий статус, соціальний статус, діти.

Статья посвящена соотношению правового и социального статуса несовершеннолетнего. Выделены характерные черты несовершеннолетних, как специфической социальной группы. Сделан вывод о том, что социальный статус несовершеннолетнего является «фундаментом» для формирования правового статуса, определяется необходимость обеспечения прав и свобод несовершеннолетнего со стороны государства.

Ключевые слова: несовершеннолетние, правовой статус, социальный статус, дети.

Yuskiv H.V. VALUE OF THE LEGAL AND SOCIAL STATUS OF MINORS

The article is devoted to ratio of legal and social status of a minor. Author determined the characteristics of juveniles as a specific social group. It was concluded that social status of a minor is a «foundation» for formation of legal status, determine need to guarantee rights and freedoms of a minor by the state.

Key words: juvenile, legal status, social status, children.

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу є однією з центральних у теорії держави і права. Починаючи з античності і до нашого часу соціально-правове знання пройшло тривалий шлях осмислення даного феномена. Зміст поняття правового статусу, в тому числі правового статусу дітей і неповнолітніх, змінювалося в залежності від соціально-економічних, морально-етичних, релігійних та наукових поглядів.

У сучасних умовах в усьому світовому співтоваристві, включаючи Україну, відбулися глибокі зміни в суспільній свідомості. Соціальні відносини характеризуються висуненням на перший план проблеми становлення та забезпечення прав і свобод людини. Однак, лише зосередження дослідження на правах людини в сьогodнішніх умовах є недостатнім, оскільки ця правова категорія дуже тісно пов'язана з іншими, як то: суб'єктивні обов'язки, правова відповідальність, соціалізація, громадянство і т. д. І саме комплексне їх дослідження дає змогу реально оцінити людину, як суб'єкта суспільно-правових відносин.

Проблематика правого статусу неповнолітніх досить складна, і у вітчизняній правовій літературі, по суті, в належній мірі не досліджена, оскільки відсутні спеціальні дослідження, які розглядають проблеми обов'язків неповнолітніх, їх правосвідомості, молодіжної правової психології,

правового менталітету та інших значущих правових інститутів, які сьогодні набули особливої актуальності і повинні бути вивчені.

Тим часом у правовій науці поняття правового статусу неповнолітнього не визначене. Окремі його сторони і аспекти стали предметом вивчення, як суспільних наук: філософії, психології, історії, політології, соціології, так і спеціальних галузей правового знання: філософії права, психології права, теорії держави і права, історії права, соціології права та ін. Вироблення в теорії права цього поняття має вагомим значення не тільки для загальнотеоретичної юриспруденції, але й, насамперед, цивільного та сімейного права, а також правозастосовчої практики, де більш ефективно можна було б здійснювати захист прав неповнолітніх, як особливих суб'єктів.

Об'єктивна необхідність у виробленні такого поняття, як правовий статус, обумовлена не тільки приватними потребами науки сімейного права, а й причинами загальносоціальними: значними змінами політичного, соціально-економічного та національно-геополітичного устрою.

Охарактеризувати правовий статус неповнолітнього – це означає розкрити його специфіку, елементи, принципи, види, співвідношення з іншими правовими статусами. Крім того, необхідно розглянути чинники, що впливають на реалізацію пра-

вового статусу неповнолітніх у сучасній правовій державі, а також позначити шляхи подолання протиріч між правовим статусом неповнолітніх і їх фактичним становищем у суспільстві. Цим пояснюється значення досліджуваної правової проблеми, вирішення якої вбачається винятково важливою в ряді інших завдань, що стоять у рамках, проведених в Україні соціально-економічних реформ, спрямованих на побудову європейської держави.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема статусу неповнолітніх є складовою більш широкого інституту статусу людини та статусу дитини, тому можна стверджувати, що цією проблематикою займаються науковці, серед яких, зокрема: О. Горбань, Н. Крестовська, О. Львова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Однак залишається невирішеним ряд питань, серед яких і аспекти співвідношення соціального і правового статусів неповнолітніх.

Метою наукової статті є дослідження співвідношення правового та соціального статусів неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Сучасні стандарти правового статусу людини, закріплені в міжнародно-правових документах й у внутрішньодержавному законодавстві, є наслідком тривалої боротьби суспільства з державою. Пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави, влади з особистістю завжди представляв складну проблему. З часом змінювався обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам. Оптимальні моделі вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Багато в чому вони визначалися владою, законами, правлячими класами, тобто суб'єктивними чинниками. При пошуку моделей взаємовідносин держави з особою головна проблема завжди полягала у встановленні такої системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, і загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх, – визнавалися б і шанувалися. Подібний баланс якраз і отримує своє вираження в правовому статусі.

На думку О.Ф. Скакун, «людина саме тоді стає істотою суспільною, коли вона є біологічно сформованим індивідом із волею та свідомістю» [1, с. 24].

Юридичний статус неповнолітнього визначається соціальним статусом. Він, як будь-яка істота, що існує в соціальному середовищі, є соціальною істотою, тому набуває рис, які встановлює для неї суспільство. Людина привносить у суспільні відносини особистісні характеристики

ки, тому процес соціалізації передбачає двосторонній характер. Особистість, будучи продуктом суспільства, характеризується в єдності її індивідуальних соціальних і біологічних рис і, зокрема, включає: 1) ознаки, що характеризують соціальні зв'язки і відносини людини (економічні, політичні, національні, класові, юридичні, моральні та ін.); 2) набуті особистим досвідом знання, навички, звички, культурний рівень; 3) біологічно обумовлені риси: інстинкти, темперамент, відчуття, елементарні потреби, стан здоров'я; 4) риси індивідуальної психіки та мислення, здатність пізнавати світ, створювати твори літератури, науки і мистецтва. Все це охоплюється таким поняттям, як статус особи [2, с. 27].

Соціальний статус, і його елемент – правовий статус, обумовлений історичними особливостями, типом держави, в якій живе особа, політичним режимом та рівнем розвитку держави, громадянського суспільства, правової системи. «Юридичний статус людини і громадянина, як в цілому, так і зокрема обумовлюється особливостями соціального статусу, який існує в певний період розвитку суспільства і держави» [3, с. 28]. Вказане доведено історичними передумовами, оскільки навіть «за часів середньовіччя окремих індивідів не уявляв себе поза економічною, соціальною, соціокультурною, релігійною сферами, за межами свого чітко фіксованого статусу і рольових функцій в означених сферах, які, в свою чергу, становили невід'ємне ціле з державою, політичною системою. Найважливіші інституції людської діяльності, такі як власність, родина, організація праці у формі феодального володіння землею, каста, корпорації, набували статусу елементів державного життя. З їх допомогою віднесення індивіда до офіційної організації встановлювалося через систему соціальних, а згодом політичних статусів» [4, с. 27].

Саме соціальний статус визначає правовий, тому необхідно визначити, що розуміти під цим загальним поняттям. Найчастіше соціальний статус пояснюється із психологічної точки зору, як становище особистості в системі міжособистісних стосунків, яке визначає її права, обов'язки і привілеї, а також міру психологічного впливу на членів групи [5]. Проте більш переконливою здається позиція, що ототожнює соціальний статус із приналежністю до певної соціальної групи, при цьому розуміючи його, як соціальну систему, визначену за рядом економічних, професійних, етнічних та інших специфічних для даної системи ознак.

В основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини в даній системі суспільних

відносин. Правовий статус неповнолітніх, як соціальний інститут, також виникає на основі формування певних стійких потреб суспільства, і в процесі розвитку проходить послідовно всі етапи, характерні для соціального інституту: 1) виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій; 2) формування загальних цілей; 3) поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії, здійснюваної за допомогою проб і помилок; 4) поява процедур, пов'язаних із нормами і правилами; 5) прийняття норм та їх практичне застосування; 6) встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил; 7) створення системи статусів і ролей.

Спробуємо виокремити характерні риси неповнолітніх, як специфічної соціальної групи.

По-перше, вік осіб, тобто – це особлива категорія дітей віком від 14 до 18 років.

По-друге, строковість перебування у досліджуваній соціальній групі, тобто, досявши 18 років, особи переходять у наступну соціальну категорію, вважаються дорослими (в соціальному розумінні) та повнолітніми (в юридичному тлумаченні).

По-третє, соціальне середовище ставиться до неповнолітніх, як до підростаючого покоління, «свого майбутнього», та ключового елемента продовження роду, а якщо взяти в глобальному – то й життя на Землі.

По-четверте, потребують від суспільства та держави ненадання їм необхідного мінімуму виховання та навчання, оскільки неповнолітні на морально-психологічному рівні ще не досягли рівня, при якому можливий ефективний саморозвиток особистості.

По-п'яте, неповнолітні не «заангажовані» старими, відмираючими явищами суспільного життя, і тому схильні свідомо чи навіть підсвідомо швидше орієнтуватися щодо нових вимог суспільного життя, динамічніше оволодівати потрібними їм знаннями, вміннями, навичками.

По-шосте, ця категорія людей мають не в повній мірі сформовану світоглядну позицію. В цей проміжок існування особи вже розкриті її таланти, схильності та уподобання. Особа має уявлення про моральні та правові норми, що діють у суспільстві, про устрій держави і соціуму, але стійка політична, національна, соціальна, життєва позиції знаходяться на стадії формування.

По-п'яте, у порівнянні з дорослими, неповнолітні мають більшу залежність від соціального оточення, першочергово – сім'ї та колективу друзів.

По-сьоме, неповнолітні потребують нагляду і піклування. Науковці дискутують про поняття сирітства, і сучасні погляди схиля-

ються до того, що сиротами вважаються не лише діти, які не мають батьків, але можна говорити й про наявність соціального сирітства, дітей, які мають біологічних батьків, але за будь-яких причин позбавлені батьківського піклування. Для таких дітей характерні зокрема: наявність психологічних травм, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, неадекватна самооцінка, переважно нерозвинута комунікабельність [7, с. 121].

По-восьме, неповнолітні потребують матеріальної та моральної, соціально-психологічної підтримки і супроводу. Правові норми надають можливість неповнолітньому реалізувати своє право на працю, при цьому заради збереження здоров'я та моральності особи є ряд обмежень, як то: норми підйому вантажів, праця в нічний час, проходження обов'язкового медичного огляду, заборона праці в певних умовах тощо. В суспільних відносинах праця неповнолітнього – це скоріше виняток, ніж норма, оскільки основним завданням неповнолітнього залишається навчання та набуття вмінь та навичок для майбутнього існування, тому норми суспільної моралі (до речі, вони тут не дисонують з правовими) вимагають від батьків, чи осіб, що їх замінюють, матеріально утримувати дитину до повноліття.

Щодо моральної підтримки, то в цьому віці вона особливо вагома. «Для підліткового віку більшою мірою притаманне загострення певних рис характеру, а отже, й вираженість тих чи інших акцентуацій характеру, ніж у подальші чи попередні періоди розвитку особистості» [8, с. 173].

При дослідженні співвідношень статусів необхідно акцентувати увагу на відмінностях. Першочергово визначаємо, що соціальний та правовий статуси не є тотожними поняттями, оскільки в суспільстві регуляторами відносин між людьми є не тільки правові, але й інші соціальні норми, як то: релігійні, моральні, технічні, корпоративні тощо. Соціальний статус є ширшим, ніж правовий. По-друге, для ефективного правового регулювання не достатньо наявності тільки правового статусу, необхідне юридичне закріплення елементів правового статусу. Це твердження проілюструємо прикладом. В.А. Ватрас характеризує батьків, як суб'єктів сімейних правовідносин. Автор вказує, що відповідно до ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану, у порядку, встановленому ст.ст. 122 та 125 цього Кодексу. У зв'язку з цим підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька

і дитини є саме походження дитини від її батьків. Тому для набуття жінкою і чоловіком статусу батьків необхідними є два основних критерії: фактичний (біологічний) – народження дитини жінкою і чоловіком (в нашому випадку соціальний статус – Н.Ю.); юридичний – засвідчення походження дитини у органі держави шляхом реєстрації народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану (юридичний статус – Н.Ю.) [9, с. 145].

Висновок. Підсумовуючи викладене, значимо, що вказані особливості соціального статусу неповнолітнього є «фундаментом» для формування правового статусу, і визначають необхідність гарантування прав та свобод неповнолітнього з боку держави. У визначенні соціального статусу основну роль відіграє суспільство, у забезпеченні правового статусу домінуючою є роль держави.

У правовій, демократичній державі повинна бути забезпечена свобода особистості, її права та свободи, і тому особливостями правового статусу неповнолітнього у такій державі повинно бути: 1) ґрунтування правового статусу особи на міжнародних еталонах ціннісного сприйняття особистості; 2) комплексністю та широкомаштабністю прав та свобод неповнолітнього; 3) реальне втілення принципу рівності особи; 4) реальність правових гарантій захисту прав та свобод неповнолітнього, оскільки «юридичний статус особи регламентується тим об'ємом можливостей і свобод, які суспільство і держава можуть реально гарантувати індивіду» [4, с. 29]; 5) забезпечення неповнолітнім належного рівня освіти та виховання, можливостей для са-

мовдосконалення; 6) створення комплексу заходів на державному та громадському рівнях щодо підтримки, опіки та піклування неповнолітнього, забезпечення умов належної соціалізації та збереження сімейних та морально-національних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / О.Ф. Скакун – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
2. Горбань О.П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства / О.П. Горбань // Форум права. – 2007. – №1. – С. 26-33.
3. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: Учеб. пособие. – М.: Издательская группа ИНФРА • М–НОРМА, 1997. – 304 с.
4. Тарнавська А.Н. До питання про юридичний статус особи / А.Н. Тарнавська // Адвокат. – 2009. – № 3(102). – С. 26-29.
5. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л.А.Карпенко. – [2 изд.] – Ростов н/Д: «Феникс», 1998. – 512 с.
6. Сторож О.В. Соціальний статус, як складова творчої соціалізації старшокласника / О.В. Сторож // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XIV, ч. 6., 2012. – С. 435-441.
7. Шепелева Г.А. Діти-сироти, як специфічна соціальна група / Г.А. Шепелева // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2013, вип. 58. – С. 119-122.
8. Марцинишин Дз.І. Психологічні особливості підлітків, що належать до категорії «діти вулиці» / Дз.І. Марцинишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – №2. – 2011. – С. 165-177.
9. Ватрас В.А. Батьки та діти, як суб'єкти сімейних правовідносин / В.А. Ватрас // Університетські наукові записки. – № 4 (28). – 2008. – С. 145-150.